

DALIA SATKAUSKYTĖ

Asmeninė poezijos istorija

Algis Kalėda, *Kornelijaus Platelio kūrybos kontekstai, arba tarp Dioniso ir Apolono*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016, 245 p., ISBN 978-609-425-178-8

Paskutinė Algio Kalėdos knyga nėra nei tradicinė monografija, įkalinanti tyrinėjamą autorių tradicinės struktūros – „gyvenimas ir kūryba“ – rėmuose, nei įprastinė kūrybos studija, kurioje nuošaliau paliekama autoriaus biografija ir koncentruojamasi į išsamią ar aspektinę kūrybos analizę. Skirta Kornelijaus Platelio kūrybai, kuri, regis, netelpa nė į vieną lietuvių poezijos paradigmą, knyga jau pavadinimu nurodo dvi tyrimo kryptis: Platelio poetinio pasaulio koordinatės (tarp Dioniso ir Apolono – tokia yra pavadinimo paantraštė) ir kūrybos kontekstai (knygos pagrindas). Tokia pavadinimo struktūra rodytų, kad bus derinami šiedu tyrimo aspektai, tačiau kontekstai turėtų tapti analizės centru. Knyga visiškai patvirtina šią hipotezę ir pasiūlo lietuvių literatūrologijoje iki šiol beveik nebūtą šiuolaikinės poezijos tyrimo aspektą bei monografijos, skirtos vieno autoriaus kūrybai, formą.

Kontekstai, ir lietuvių ar pasaulinės kultūros, ir gyvenimo, ir socialiniai, be abejo, yra svarbi literatūros tyrimų dalis, tačiau daugeliu atvejų jie suvokiami ir pateikiami kaip priedas prie kūrybos, kaip galimybė paaiškinti tam tikrų temų ar motyvų kilmę ar teksto genezę. Intertekstinės analizės atveju kontekstas ima veikti kaip teksto dalis, rekonstruojamas teksto ir kultūros, įsikūnijusios kitame tekste, dialogas. Abu šios kontekstinės analizės atvejus Kalėdos knygoje aptiksimė, bet ne jie yra pagrindiniai. Kontekstas ar kontekstai čia suvokiami kaip kultūrinė terpė, ir formavusi autorių bei jo kūrybą, „nusėdusi“ į tekstų vaizdiniją bei struktūrą, ir nuolatinis dialogo partneris, ir integrali poetinio pasaulio dalis. Dviejų tyrimo plotmių atskyrimas, tarsi sugestijuojamas knygos pavadinimo, pasirodo besąs sąlygiškas – juk kas yra dionisiškas ir apoloniškas pradai, struktūruojantys Platelio poetinį pasaulį, jei ne Vakarų kultūroje susiformavusios, istorinę, filosofinę, žanrinę ir kitokią kultūros atmintį akumuliuojančios mitologemos? Šios skirties sąlygiškumą, kontekstų archeologiją ir jų poveikį literatūrai

autorius labai tiksliai apibūdina jau knygos pabaigoje: „[...] buvo ketinta parodyti ir nubrėžti jo [Platelio – DS] idiolektinio, t. y. individualaus raiškos arealo, kontekstus, o jie, kaip poezijos mene dažnai būna, nesusiklosto į vientisus plokščius lygmenis, nes nutįsta ir tolyn, ir gilyn. Juoba kontekstiniai fenomenai savo įtakingą reikšmę kaupia ne tiesiogiai, o praturtindami visą literatūrinį lauką“ (p. 219).

Atrodo, tokią novatorišką metodologinę priegią logiškai padiktavo pats tyrimo objektas, mat Platelio poezija tarsi sugėrusi pasaulio kultūrą nuo senovės Egipto, Antikos iki šiuolaikinės anglų, amerikiečių, anglų ar lenkų poezijos... Apie tai ne kartą užsiminta lietuvių literatūros kritikoje, kurios knygos autorius taip pat nepamiršta išsamiai pristatyti. Tačiau Kalėdai rūpi ne tik tai, kas sugerta (nors ir tai reikalauja labai plataus kultūrinio akiračio, kurį ši knyga tiesiog spinduliuoja), bet ir kaip sugerta, t. y. kaip kultūrinė ir poetinė tradicija perteikiama ir transformuojama, kokius kultūrinius efektus šios transformacijos sukuria, kaip tai veikia ir poeziją, ir literatūros lauką apskritai. Suderinti tokią tyrimo perspektyvą, kontekstų aiškinimus ir atidžią filologinę eilėraščio analizę nėra lengva, tačiau Kalėda puikiai susidoroja su sau iškelto tikslu, beveik nepastebimai perėdamas nuo Platelio poetinį pasaulį modeliuojančių struktūrų analizės prie į jas įsiterpiančių kontekstų komentavimo, nuo poetinės savimonės tyrimo (poskyris „Ars poetica?“) – prie ironijos istorinio aiškinimo (poskyriai, skirti šiems dviems aspektams, pasirodė vieni įdomiausių). Tiesa, perėjimams užtikrinti autoriui kartais prireikia ilgų ir išsamių komentarų išnašose, kurias galima skaityti kaip tekstą tekste, literatūros teorijos traktatą ar net žinyną, bibliografinį sąvadą. Tai patvirtina, kad literatūrinė komunikacija kolegai buvo ne tik tyrinėjimo objektas (pvz., monografijoje *Romano struktūros matmenys. Literatūrinės komunikacijos lygmuo*, 1996), bet ir tyrinėjimo realybė.

Ankstesnius Algio Kalėdos tyrimus prisimenu neatsitiktinai. „Galutinė realybė“ (taip Algimanto Mackaus poezijoje neretai interpretuojama mirtis) įsiveržė į šios knygos kontekstą ir šiandien ją skaitai ir kaip visų kolegų tyrinėjimų sąvadą. Pavyzdžiui, autorius aptaria įvairias tradicijos transformacijos formas Platelio kūryboje, bet bene daugiausia dėmesio skiria ironiškam jos perdirbimui – pasitišui, ironijai, groteskui, etc. Ši problematika sukonzentruota poskyryje „Ironijos traukos laukas ir miražai“, tačiau prie jos stabtelima ir prieš šį skyrių, ir po jo. Žinoma, ironija yra svarbus Platelio poetinio pasaulio elementas, kartais visiškai akivaizdus, kartais paslėptas, tačiau išskirtinį dėmesį lemia ir tyrinėtojo interesas. Algis Kalėda literatūrologo kelią pradėjo komizmo fenomeno tyrinėjimu (*Ko-*

mizmas lietuvių tarybinėje prozoje, 1984; ‚tarybinis‘ čia žymi ne ideologinę autoriaus orientaciją, o funkcionuoja kaip laikotarpio nuoroda, istorijos įspaudas), jam ne kartą teko prie šio fenomeno grįžti. Turbūt paskutiniai, dar nepublikuoti kolegos darbai yra komiško vaizdavimo būdai skirti straipsniai, pasirodysiantys knygoje *Sovietmečio lietuvių literatūra: Reiškiniai ir sąvokos*; sovietinė ideologija šiuose straipsniuose pasirodys jau kaip kritinės refleksijos objektas.

Knygoje akivaizdus ir kitas labai svarbus visus Algio Kalėdos tyrinėjimus persmelkęs interesas: lenkų literatūra, visų pirma poezija, lenkų-lietuvių literatūriniai ryšiai. Adomas Mickevičius, Czesławas Miłoszas, Wisława Szymborska, Zbigniewas Herbertas, Witoldas Gombrowiczus ir kiti lenkų rašytojai knygoje pasirodo arba tiesiogiai kaip autoriai, palikę daugiau ar mažiau atvirą įspaudą Platelio kūryboje, tapę kitos jo veiklos, pvz., vertimų dalimi, arba kaip platus, Platelio individualybę netiesiogiai persmelkiančio kultūrinio konteksto dalis. Rašydamas apie Mickevičiaus ir Miłoszo poveikį Platelio poetiniam universumui, knygos autorius apibendrina: „Šiais iliustratyviais pavyzdžiais tenorėta netiesiogiai pabrėžti milžinišką visos aplinkos, konkrečiau, filomatų–filaretų ir žagarininkų vaidmenį ugdant, formuojant to meto kultūrinius–literatūrinius kontekstus, o tiesiogiai – akcentuoti visi aplinkos reikšmę individualybių brandai“ (p. 220). Kalėda visiškai atvirai pripažįsta, kad toji Platelio kūrybos konteksto rekonstrukcija remiasi ir jo paties asmenine patirtimi, tiksliau – jam asmeniškai svarbiais autoriais („Pažvelkim, pavyzdžiui, į artimus (taip pat man) *gimtosios Lietuvos* kūrėjus, mums kone savus...“; p. 219). Tad šią studiją, kurioje vienas svarbus lietuvių poetas laikomas literatūros bei kultūros istorijos – lietuvių ir pasaulinės – augintiniu, galime laikyti ir asmenine poezijos istorija. Tokia, kurioje pasirodo ne tik Plateliui, bet ir Algiui Kalėdai, jo individualybės brandai (žr. ką tik cituotą knygos fragmentą) reikšmingi poetai. Tačiau pasirodo ne kaip atsitiktinė, asmeninių skonio preferencijų seka, o kaip istorinė literatūros proceso ir to proceso refleksijos konfiguracija. Poetas ir jo tyrinėtojas tampa šios istorijos bendraautoriais ir dalyviais dar ir dėl to, kad priklauso vienai kartai (abu gimę pirmąjį pokario dešimtmetį), formuotai ir vadinamojo brandaus sovietmečio lietuvių poezijos.

Iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad siekis rekonstruoti lietuviškąjį Platelio poezijos kontekstą nelabai pagrįstas. Mat Platelį įprasta laikyti poetu, sugėrusiu pasaulinę kultūrą, tačiau stovinčiu atokiai nuo lietuvių poetinės tradicijos. Jis nelabai telpa į Tomo Venclovos pasiūlytą įcentrinės / išcentrinės poezijos modelį –

gravituodamas įcentrinės, griežtos formos poezijos link, link neoklasicizmo, jis tuo pat metu yra pernelyg ironiškas ir žaismingas (tarp Dioniso ir Apolono – monografijos pavadinimas šiuo atžvilgiui stublinamai tikslus). Tokių „tarp“; apibūdinančių Platelio kūrybą, atsirastų ir gerokai daugiau. Jo poezijos subjektas reiškiasi unikalia lietuvių poezijoje epinio dainiaus pozicija, nors tai nereiškia, kad ji Platelio poezijoje nėra asmeniška. Jis yra atvirai ironiškas, bet poetiniame pasaulyje labai svarbi vieta tenka epifanijai ir estezei. Jis yra hermetiškas poetas, kurio poezija komunikuoja su skaitytoju ne patirties, bet bendrų kultūrinės atminties zonų dėka. Tačiau tuo pat metu Platelis yra labai socialiai jautrus poetas, fiksuojantis kasdienio gyvenimo praktikas, klausiantis, kas už jų slypi. Pastarąjį dvigubumą Kalėda atskleidžia, analizuodamas klasikinės formos ir kasdieniškos, netgi trivialis, kičinės vaizdinijos derinį (pvz., eilėraščiai „Kilimėlis ant sienos“ ar „Bekonas rytą“). Tačiau net tradicijai priešinant, neįmanoma nebūti integralia jos dalimi, byloja šio tyrimo autorius. Tad kaip Platelio kūrybos kontekstas, jį brandinusi terpė knygoje pasirodo bendraamžių – Gintaro Patacko, Almio Grybausko, Vytauto Rubavičiaus, Antano A. Jonyno, Donaldo Kajoko, Romo Daugirdo, Juozo Erlicko poezija; ne mažiau svarbi vadinamųjų modernizmo klasikų – Marcelijaus Martinaičio, Sigitos Gedos, Vytauto P. Bložės, Tomo Venclovos, Jono Juškaičio kūryba; taip pat archajiško modernisto Albino Žukausko ir daugelio kitų eilėraščiai. Gali pasirodyti, kad tokia konteksto aprėptis per plati, kad Platelis joje tiesiog pradingsta arba tampa tiesiog vienu iš asmeninės poezijos istorijos, apie kurią jau užsiminta, veikėjų. Tačiau, viena vertus, tokį įsišaknijimą tradicijoje, ypač – ryšį su savo karta, liudija pats Platelis. Poeto teigimu, skirtingos stilstikos poetus vienijo panašus požiūris į sovietinę sistemą, distancijos ir „akademiniio racionalumo jausmas“ pastebėjus, „jog net tokia sistema, kaip sovietinė, kad ir kokia ji būtų totalitarinė, *teužima mažą ‚pasaulio‘ dalį ir niekaip negali suvaržyti laisvos dvasios*“ (cit. iš p. 70–71, kursyvu išskirta Kalėdos). Kita vertus, tokią kontekstinę aprėptį motyvuoja nuolat knygoje primenamas monografijos autoriaus požiūris („[...] būtina analizuoti Platelio poezijos visumą kaip konkrečią ir itin turiningą diachroninio lietuvių poezijos vystymosi atkarpą“, p. 53). Šioje vietoje verta prisiminti Walterį Benjaminą, galėjusį praversti ir kaip teorinis tyrimo kontekstas: „Meno kūrinio unikalumas yra identiškas jo buvimui tradicijos kontekste.“¹

1 Walter Benjamin, „Meno kūrinys techninio jo reprodukuojamumo epochoje“, in: Walter Benjamin, *Nušvitimai*, iš vokiečių kalbos vertė Laurynas Katkus, Vilnius: Vaga, 2005, p. 220.

Bendros santykio su savo karta ir pirmtakais koordinatės (distancijos pojūtis, pasipriešinimas lyrinio išsiskaidymo tradicijai, ironija, moderni eilėraščių struktūra, intertekstualumas ir pan.) aptariamos, parodoma, kad lietuvių poezija Platelių veikė kaip „sąsajingas kontekstas“ (p. 56), tačiau pats konteksto veikimas ir poetinė giminystė ryškiau atskleidžiama dviem pavyzdžiais: palyginimu su Blože ir Erlicku. Ir vienu, ir kitu atveju poetikos giminystė neatrodo savaime aiški. Nepaisant bendros „kontestacinės laikysenos“ sovietinės sistemos atžvilgiu, Bložė ir Platelis atrodo orientuoti į skirtingus poetikos modelius – avangardo ir neoklasicismo. Kalėda, kaip pavyzdį pateikdamas eilėraščių „Alus sekmadienio rytą“, atskleidžia sutramdytą struktūros dinamiškumą, Bložei artimą poetinio vaizdo sinesteziją, kompozicinį montažo principą. Platelio ir Erlicko artumas dar labiau pabrėžiamas: juos sieja socialinė kritika (šis reikšminis Platelio kūrybos aspektas knygoje detalai aptariamas), ironijos ir komizmo formos. Tai lyg ir akivaizdu, tačiau vis dėlto ar jų giminystei nusakyti pakanka „epinio dainiaus“ ir „bendruomenės kvailio“ (tokios, labai apibendrinant, būtų sakymo subjektų pozicijos)? Kalėda, komizmo ir literatūrinės komunikacijos tyrinėtojas, pateikia įtikinamų argumentų ir parodo, kad abu sakytojus vietomis sieja apsimetinėjimo pozicijos:

Mano supratimu, Platelio ironijos, grotesko, apskritai komizmo raiškos būdų savitumas išryškėja būtent Erlicko, o ne kitų bendraamžių tekstų fone. Jau neminant rašytojų, kuriančių „grynuosius“ humoro ir satyros kūrinius. Su Plateliu jį – kad ir kaip paradoksaliai tai skambėtų – suartina panašūs adresato sąmonės dirginimo (ar *kutenimo*) būdai. Vaizduodamas gyvenamą tikrovę Platelis ją imituoja ir iškilmingai skambančia antikine maniera, tuo tarpu Erlickas – pamėgdžioja ta tikrove jausmingai besigėrinčio naivuolio laikyseną. Ir vienas, ir kitas apsimeta: pirmasis, kai himnus kuria bekonui, šėrėjai ir virėjai, antrasis – kai trykšta nuoširdžiu susižavėjimu žavingais kolchozninkais. (P. 171–172)

Žinoma, Platelio poezijos subjektas yra ne tik ironiškai apsimetinėjantis. Jis yra ir filosofiškai poezijos paskirtį reflektuojantis, ir pasaulio grožį apdainuojantis, ir per erotiką siekiantis „peržengti individualią erdvę“ (poskyryje „Erotikos kontekstai“ išpūdingai interpretuota erotikos temos kultūrinė prasmė Platelio kūryboje), ir visa tai ironizuojantis, taigi dažniausiai – visoks, ir tą visapusiškumą Algiui Kalėdai pavyko parodyti.

Ko šioje įvairialypėje analizėje pritrūko ar buvo per daug? Per daug man pasirodė Eugenijaus Ališankos, kurio knygos *Vaizdijantis žmogus: Sacrum sklaidą kultūroje* (1998) ir *Dioniso sugrįžimas: Chtoniskumas, postmodernizmas, tyla* (2001) monografijoje yra bene pagrindinė postmodernizmo teorijos atrama; norėtusi, kad teoriniai kontekstai būtų buvę kiek platesni. Gal kiek per mažai atkreiptas dėmesys į paties Platelio kūrybos chronologinius pokyčius: nors Kalėda fiksuoja perėjimą nuo pirmųjų prie brandžių rinkinių, tačiau Platelio poeziją iš esmės laiko vientisu reiškiniu. Man regis, rinkinys *Karstiniai reiškiniai* (2010) ne tik palaiko tą heterogeniškai monolitišką Platelio pasaulio modelį, bet ir jį pakeičia – bent jau eleginių intonacijų atsiranda daugiau, o pagrindiniu poetinės refleksijos objektu tampa laikas, įsikūnijęs kasdienybės pavidaluose. Apie tai būtume galėję rimtai ir smagiai padiskutuoti su knygos autoriumi, deja, tokios diskusijos jau niekada nebebus...

Beje, monografijoje, kuri, tikėtina, dar ilgai bus išsamiausias Kornelijaus Platelio ir jo kūrybos kontekstų tyrimas, nevengiama ir literatūros kritiko pozicijos. Subtiliai užsimenama apie tai, kas gali pasirodyti silpnesnės šio poeto kūrybos vietos, pvz., didaktizmo pavojų; tiesa, šį pusiau priekaištą Kalėda kaip ir atsiima, remdamasis šios recenzijos autorės nuomone, kad tai yra sąmoninga epinio dainiaus pozicijos raiška – juk net poezijos rinktinę Platelis pavadina naudodamasis užuomina į šią laikyseną – *Prakalbos upei* (1995). Kartais Platelio eilėraštis autoriui pasirodo linkstąs į manieringumą. Šis priekaištas, kai monografiją skaičiau pirmą kartą, man atrodė beveik autoreferentiškas, nes kartais tą patį norėtusi prikišti knygos apie Platelį autoriaus sintakse, nebūtinų tarptautinių žodžių (kontestacinis, epatuoti, etc.) pomėgiui. Tačiau kai knygą skaičiau antrą kartą, man tai jau buvo neatšaukiamas Algio individualybės ženklas, mums likęs jo balso pėdsakas.